

A szabadságról

Teológia- és vallástörténeti szempontok

1. A fogalomról

A szabadság nagyszerű dolog. Miről beszélünk, amikor szabadságról beszélünk? Háris Szilárd arra a következtetésre jut, hogy a szabadság viszonyt kifejező fogalom. Meghatározásakor mindenkor tekintetbe kell venni a különböző vonatkozásokat.¹ Ennek alapján teológusként és etikusként három szempontból tekintek a szabadságra:

(1) A személy szabadsága. Itt arról van szó, hogy az ember mint olyan szabad-e a cselekvésre, vagy pedig sorsa, anyagi, oksági-mechanisztikus viszonyok, láthatatlan szellemek, sőt maga Isten által determinált-e cselekvésében. Az ember szabadon dönthet cselekvéséről, például az értelem mértékadása szerint rendelkezhet afelől, hogy a jót cselekszi és a rosszat hanyagolja? Nem csak jóakarattal bír (Kant), hanem azzal az erővel is, hogy az akart jót megtegye? Vagy pedig neurokémiai folyamatok irányítják úgy, hogy cselekvését a klasszikus determinizmus értelmében nem szabadnak kell tekinteni? (Wuketits). Talán mégiscsak van szellemi világ, amely az embert közvetlenül vagy közvetve befolyásolja a cselekvésben? Van szabadsága a szellem világában? Hogyan viszonyul a jog a szabadsághoz? A jog bilincs, amely akadályozza az embert a szabad kibontakozásban? Vagy a közös szabadságot szolgálja és előírja azt a jót, amire az ember értelmes belátással képes? Az ember annyira szabad, hogy természettől fogva és kényszer nélkül a jót, illetve Isten akaratát cselekszi?

(2) A polgári szabadság. Itt azokról a demokratikus szabadságjogokról van szó, ahogyan ezeket a modern alkotmányok tartalmazzák. Ismeretes, hogy ezek a szabadságjogok a modern kor vívmányai. A rendi társadalom azon alapult, amit igaznak tartott, vagyis a keresztyén hiten és a keresztyén értékrenden, a demokrácia érvényesülésével azonban az állam visszavonult az igazsággal való rendelkezésből, és létét a szabadságra alapozta. Természetesen az a szabadság, amelyet egy állam, illetve egy alkotmány biztosít, összefügg azzal az emberképpel, amelyet igaznak tart. A szabad, demokratikus jogállam abból az előfeltevésekből indul ki, amely szerint az ember mint személy abban a helyzetben van, hogy az értelem kritériumai alapján döntsön arról, amit jogként kodifikálni és a társadalmi életben gyakorolni akar. Biztosítja polgárainak többek között a vallás- vagy világnézeti szabadságot, és elvárja, hogy demokratikus vitában kompromisszumokra jussanak a kodifikálandó jogot illetően. A polgári szabadság nyilvánvaló ellentéte a rabszolgaság vagy a jobbagyság, továbbá a fogság.

(3) Az Isten előtti szabadság. A szabadság ilyen valóság felfogásánál az ember különleges keresztyén-teológiai szemléletéről van szó, Isten előtti helyzetében. Példaként említsük a humanista Erasmus és a reformátor Luther közötti vitát, amelyben alapvetően különböző álláspontokat képviseltek az ember szerepéről az üdvrend összefüggésében. Itt egyúttal a reformátoroknál és Ágostonnál található eleve elrendelés tanára kell utalnunk, amely szerint az embert annyira megkötözi a bűn, hogy önmagától nem tud tőle megszabadulni, hanem csak Isten Lelke által tapasztalhatja meg az üdvösséget. A keresztyénnek azonban csak akkor lesz szabadsága, ha többé már nem a törvény viszonzási rendje, hanem a kegyelem alatt áll. Ebben az összefüggésben nyitva marad az a kérdés, mennyire lesz utána abban a helyzetben, hogy szabadon a jót válassza és cselekedje.

¹ Háris: *Szabad-e az ember?* 112.

A három említett szempontot természetesen nem lehet tökéletesen elválasztani egymástól. A valóságban gyakran egymásba fonódnak. A politikai szabadságot az alapjául szolgáló emberkép erősen motiválja. Gondoljunk arra, miszerint a felvilágosodás követeléseinek az a nézet szolgált alapjául, hogy az ember jó, értelmes, és igenis abban a helyzetben van, hogy maga alakítsa a saját életét. Jelenleg a mélypszichológia emberképe, amely szerint az ember ösztönlény, jellemzi a politikai cselekvést és a törvényalkotást is.

Először a történelmi reprezentatív álláspontokra vetünk egy pillantást, azért, hogy megértsük, mennyire különböző szabadságfogalmak határozták meg az emberek gondolkodását és életét. A teológiai-etikai értékelésre a záró fejezetben kerül sor.

2. Az antik kortól a posztmodernig

2.1 A keresztyénség előtti antik kor

Az antik kor embere, aki a sokféle istenség ege alatt elmélkedett, általában a sorsától és különösen az istenek bosszújától való félelemben élt. Innen a számos kísérlet, hogy orákulumok, madár- és máj-béljósolás, csillagkultusz, áldozatbemutatás és hasonló vallási cselekmények által tartsa kezében a sorsot, teremtsen kedvező feltételeket a cselekvéshez. A félelem mint „alapvető vallási tapasztalat” (Rudolf Otto: A szent)² belső szabadsághiányt jelent a világgal való kapcsolatban. Különböző formáiban tipikus a keresztyénségen kívüli világban. Ehhez járul a történelem ciklikus értelmezése, amely szerint az emberi cselekvés elé nincs magasabb cél kítűzve, mint az ismert állandó visszatérése; az embernek ezért nincs semmilyen magasabbrendű igazodási pontja, és rendszerint vágyainak áldozata marad.³ Világnézete nem enged személyes szabadságot, alá van vetve a sorsnak – a hinduizmusban és a buddhizmusban a karmának – akkor is, ha cselekvésével előre befolyásolhatja karmáját. A Szentháromság Isten előtt is megkötözött, szájalomra méltó ember.

Platónnál és a platonistáknál, az újplatonistáknál is a lét van az érdeklődés középpontjában. A lét(ezés) a jó, és ennek alapján szabadság csak akkor van, ha az ember létének megfelelően cselekszik, mind magánéletében, mind pedig a polisban. Az embert léte képesíti a helyes cselekvésre, és megengedi, hogy önállóan cselekedjen. „Az az ember szabad, akinek cselekedete a jóra (...) irányul, mert a jó önállóságra, tehát szabadságra vezet. Ahogyan az a polis szabad, amelyben az *areté* uralkodik, úgy a lélek az, amelyben a jóról való tudás az alantas lelkierőket (*thümosz* és *epithümia*) korlátok közé szorítja.”⁴ A megfontoltság és az önuralom az útja az autark (szabad) cselekvésnek, és az embernek azt a képességet tulajdonítják, hogy megfelel ennek az ideálnak. A sztoikusok feszültséget éreztek a valóságot meghatározó logosz és a szubjektív szabadság között. A szabadság teljhatalom az önmagától való cselekvésre.⁵ Az a jó cselekvés, amely összhangban van a világ-logosszal, és az ember szabadsága az a képesség, hogy beleilleszkedik a logosz rendjébe. A sztoa további fejlődése oda vezetett, hogy a szabadságot az ember szellemi dimenziójában látta, míg az ember anyagi oldala a *heimarmenének*, a sorsnak volt alárendelve.⁶ Általánosságban elmondható, hogy az antikvitás a szellem dimenziójában látta a szabadságot, a jóra való elhatározás képességében és az azt követő erényes cselekvésben, míg az anyagi dimenzióban a véletlen és a

² Michaels: Angst/Furcht, RGG⁴ 1, 496.

³ Ef 2,3

⁴ Warnach: Freiheit I und II, HWPh 2, 1067.

⁵ Warnach: Freiheit, HWPh 2, 1070; Stoicorum veterum Fragmenta III, 355.

⁶ Warnach: Freiheit, HWPh 2, 1071.

szükségszerűség uralkodik. Míg Szókratész, Plátón és Arisztotelész az ember szabadságát a poliszfűggésében látta, az epikureusok és a sztoikusok gondolkodása az egyéni szabadság szemlélete felé tolódott el. Hozzá kell tennünk, hogy hittek a jó létezésében, amelyre a szabad akaratnak irányulnia kell, mivel a helyes szabadság csak ennek a jónak megfelelően volt megvalósítható; a szabadság tehát nem volt a legfőbb jóhoz való kötöttség nélkül.

2.2 Az ógyház

A zsidó és a keresztyén kultúra számára alapvető a világ Isten teremtéseként való szemlélete. Ezzel demitizálták a világot. Nem ismeretlen és kiszámíthatatlan erők igazgatják, hanem Isten, a Teremtő áll felette és kormányoz minden dolgot saját tanácsa szerint. Az ember Isten alatt áll, Istennek felelős, és ezáltal szabadon léphet fel a teremtettséggel szemben. Így az ember helyzete is alapvetően tisztázódik: Isten alatt áll, Isten képére teremtett, és feltételezi, hogy az embernek megvan a szabadsága a felelős cselekvéshez a teremtettségben.

Az ógyházi kort egészében optimista szemlélet jellemezte az ember képességeire vonatkozóan. Az ember szabadságát vagy szabadsághiányát illetően minden alapvető megfontoláson túl a Barnabás-levél a sötétség és a világosság útját jeleníti meg olvasóinak, és az ő akaratit elhatározásukra bízza, hogy a helyes utat válasszák: „Jó az, ha megtanuljuk Isten igazságosságának ítéleteit, melyek megírattak, és azok szerint élünk! Aki cselekszi azokat, meg fog dicsőülni Isten országában; aki viszont a másikat (a sötétség útját) választja, az cselekedeteivel együtt el fog veszni. Egyikért feltámadás jár, a másikért visszafizetés.”⁷

Justinus mártírt is nyilvánvalóan érdekelte, hogy az ember Isten előtti szabadságát tanítsa, és a *heimarmené*, a sors uralmának elképzelése ellen küzdjön. A fatalizmussal való vitájával kapcsolatban mondja: „Ha pedig az emberi nem számára nincs meg a szabad választás képessége arra, hogy kerülje a gyalázatost, és a jót válassza, semmiféle cselekedetével nem vonna ítéletet magára. De bebizonyítjuk, hogy a szabad választás alapján cselekednek helyesen vagy helytelenül. Sőt azt is láthatjuk, hogy egy és ugyanaz az ember ellentéteken megy át. Ha pedig sorsszerűen lenne valami helytelen vagy helyes, akkor sohasem lehetne az ellentétes oldalra átmenni, sem a két oldal között ingadozni...”⁸ Justinusnak természetesen a bibliai istenképpel is vitatkoznia kell, amikor egyáltalán nem páli módon a viszonzás rendjéről beszél, amelynek során Isten az embert érdemei szerint jutalmazza vagy bünteti: „Isten előre ismeri az emberek jövőben bekövetkező cselekedeteit, a próféta Lélek által előre meghirdette, hogy az emberek között ő mindenkit tetteinek érdemei szerint jutalmaz, vagy az ellene elkövetett cselekedeteinek mértéke szerint büntet meg, hogy az embereket ennek megértésére vezesse, erre emlékezzenek, azért tárta fel, hogy ez gondolataikban ott legyen, és így a jóra törekedjenek.”⁹

Az ógyházi szerzők írásainak széles köre mutatja, hogy az egyházban döntően az ember akaratszabadságának szemléletében gondolkodtak. Az ember abban a helyzetben van, hogy válasszon, Istent vagy a bálványokat szeretné-e követni. Az ember elé állított, gyakran magas

⁷ Barnabásbrief 21,2 (BKV 3). Magyarul: Barnabás levele (ford.: Vanyó László). In: Apostoli atyák (szerk.: Vanyó László). *Ókeresztény írók* III. 221-245. (244.)

⁸ Justin d. M.: *Apologie* I, 43 (BKV 2). Magyarul: Jusztinosz: I. Apológia (ford.: Vanyó László). In: A II. századi görög apologéták (szerk.: Vanyó László). *Ókeresztény írók* VIII. 64-119. (97.)

⁹ Justin d. M.: *Apologie* I, 44 (BKV 2). Magyarul: Jusztinosz: I. Apológia (ford.: Vanyó László). In: A II. századi görög apologéták (szerk.: Vanyó László). *Ókeresztény írók* VIII. 64-119. (98-99.)

etikai követelmények felhívást intéznek az ember akaratához. A bűnhöz kötöttségről, amint például Róm 7 leírja, és nyilvánvalóan a szabadsághiány egyik elemét ábrázolja, a keresztyének esetében nincsen szó. Ugyanilyen kevésbé van szó ezekben az írásokban arról a keresztyén szabadságról, amely a Jézus Krisztus evangéliumában való hit sajátja. Míg Pál apostol a keresztyén ember törvénytől való szabadságát hangsúlyozza, ők a keresztyén életet széleskörűen a törvény cselekvéseként mutatják be, miközben a hithez való viszony már nem felismerhető. Ez a gondolkodás azzal jár, hogy a keresztyén nem csak Isten előtt, hanem világi tekintetben is szabad Isten akaratának cselekvésére.

Nem kisebb személyiség, mint Ágoston az, akinek ebben az összefüggésben az ember eleve elrendeltségének szemlélete felé felismerhető változásban volt része. Itt az egyes ember van a szemelőtt, ahogyan mind teremtményként, mind pedig Isten előtt való emberként látható. A keresztyén hitre térése utáni években, amely valójában az aszketikus élet felé fordulás volt, amint ezen ismert élmény leírásából kiderül,¹⁰ az akaratszabadság sémájában gondolkodott. A szabad akaratról szóló írása, amelyben vitába száll a manicheusok determinizmusával, rokonságot mutat az újplatonista filozófiával, amennyiben az emberi szellemnek tulajdonítja a vezető szerepet a cselekvésben.¹¹ A szellem az *ordon* tájékozódik, az Istentől kiinduló rendezett léten, és uralkodik a *libido* fölött.¹² Ez eddig egészen görögül hangzik. A szabad akaratról szóló harmadik könyvében Ágoston hangsúlyozza, hogy a bűn az emberi akaratból származik. Isten, előre tudása ellenére senkit sem kényszerít bűnre.¹³ De ismeretes, hogy Ágoston szemlélete az emberről változáson ment át a következő években. Az ember concupiscentiába süllyedését kezdi el látni, mégpedig nem csupán a gonosztettet mint külső cselekvést, hanem annak belső motivációját is, vagyis azt, amit az ember szeret, amin csüng a szíve, és ami megkötözi a cselekvésben. Vallomásaiban visszapillantva bemutatja szívének szétszakadozottságát, a concupiscentiához való kötöttségét és lelkének törekvését a szabadulásra, amelyet azután, magyarázata szerint Isten irgalma adott neki. Eric L. Jenkins három szakaszt különböztet meg Ágoston fejlődésében: a korai, amelyet az akaratszabadság erős hangsúlyozása jellemez, a középső, átmeneti szakasz és a késői, amelyben Ágoston az eleve elrendelés értelmében gondolkodik.¹⁴ Minket az érdekel, amit az idősödő Ágoston mond a témáról. A Kézikönyvben ezt olvassuk: „Az ember visszaél a szabad akaratú döntéssel, és tönkreteszi magát és az akaratot.”¹⁵ Pozitív meghatározása pedig: „Mert az az igazi szabadság az öröm a helyes cselekedetben; és benne az Istennek tetsző szolgálatkészség, a törvény iránti engedelmesség.”¹⁶ A szabadság ehhez Krisztustól származik; Ágoston itt Jézus kijelentésére utal Jn 8,36 szerint. Ennélfogva tehát a Szentlélek gyümölcse, amelyben az ember a kiválasztás alapján részesül. Azt is megfigyelhetjük azonban, hogy a tartalmi vonatkozás megfelel a filozófiai gondolkodásnak: A szabadság feltétele annak, hogy az ember egy adott helyes cselekvésnek megfelelően. A szabadság elfordulás az alantastól és odafordulás Istenhez, a legfőbb jóhoz. Ágoston számára a jellegzetesen keresztyéni abban van, hogy a keresztyén ember a Szentlélek által szereti Istent, és ez a szeretet indítja a helyes cselekvésre. Hasonlóképpen megtaláljuk ezt a gondolatot Ágostonnak a lélekről és a betűről írott

¹⁰ Augustin: *Bekenntnisse* VIII,6-12. Magyarul: Ágoston: Vallomások (ford.: Városi István). 225-243.

¹¹ Augustin: *De libero arbitrio* I.8,18. Magyarul: Szent Ágoston a boldog életről és a szabad akaratról (ford.: Tari Ibolya). 57-58., 61-62.

¹² Augustin: *De libero arbitrio* I.9,19. Magyarul: Szent Ágoston a boldog életről és a szabad akaratról (ford.: Tari Ibolya). 58., 62.

¹³ Augustin: *De libero arbitrio* III.4,10. Magyarul: Szent Ágoston a boldog életről és a szabad akaratról (ford.: Tari Ibolya). 175., 177.

¹⁴ Jenkins, E.L.: *Free to Say No? Free Will and Augustine's Evolving Doctrines of Grace and Election*. Cambridge: James Clark, 2012.

¹⁵ Augustin : *Enchiridion* IX.30.

¹⁶ Augustin : *Enchiridion* IX.30.

antipelágiánus művében. Különbséget tesz a cselekedetek és a hit törvénye között. Az előbbi, követelményével (*fac quod iubeo*) megmutatja, hogy az ember nincsen abban a helyzetben, hogy Isten követelményeinek megfeleljen, így tehát nem szabad. Ha hitben fordul Istenhez, akkor azt az ajándékot kéri tőle, hogy megfelelhessen Isten követelményének (*da quod iubet*).¹⁷ A jó cselekedetek Ágostonnál az érdem jellegét nyerik, amelyet Isten az örök élet adásával viszonz. Ténylegesen tehát az a keresztyén is, aki örök életre rendeltetett, a viszonzóság rendje alatt áll,¹⁸ – ennyiben nem szabad.

Amint Ágoston, úgy a középkor számára is fontos az a nézet, miszerint a szabadság abban áll, hogy megfelelhessünk egy előre megadott jó cselekvésnek, egy ideálnak, illetve Isten akaratának. A szabadság minden más, mint valami posztmodern tetszés szerinti. Az ész és az akarat ama képességének tartják, hogy Isten parancsának megfelelően cselekedjünk, ennél fogva könnyebbségnek is, hogy Isten követelményének megfeleljünk. Az Isten (és a felebarát) iránti szeretet motiváló jelleget nyer, és ennyiben lehetővé teszi a szabad cselekvést.

2.3. A reformáció és a humanizmus

Az akarat szabadsága Luthernek Erasmussal folytatott vitája nyomán lett ismert problémává. A bázeli humanista *De libero arbitrio diatriba sive collatio* című művében (1523) tudatosan az ember üdvözülésében való közreműködésre tekintve szólította meg az emberi akaratot. Osztotta a humanista emberképet, amely szerint az ember szabad és képes a tanulásra és a jó cselekvésre, és igazán érdeke a komoly kegyesség. Erasmus azt hangsúlyozta, hogy Isten kegyelme alapvetően mindent munkál, de ahhoz, hogy a kegyelmet megragadja, az embernek is közre kell működnie: „Ugyan milyen érdemeket tulajdoníthat magának az, aki, akármilyen legyen, ha azt, amire az ember a maga természetes értelmével és az akarat szabadságával képes, egészen annak köszöni, akitől ezeket az erőket kapta? Isten mégis azt számítja érdemünknek, hogy szívünkkel nem fordulunk el kegyelmétől, és hogy a természetes erőket egyszerű engedelmességre buzdítjuk. Ez bizonyosan oly sokat jelent, hogy nem helytelen azt mondani, hogy az ember valamit tesz, és mégis mindent, amit tesz, Istennek mint szerzőnek tulajdonítja, aki úgy rendezte, hogy cselekvését az ember Isten kegyelmével tudta egyesíteni.”¹⁹ Ez majdnem a reformáció szerint hangzik, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy Erasmus az embert annak közreműködése közben szólítja meg, és az ember cselekvését Isten kegyelmének hatásával keveri. Bár az ember részesevé válik, mégis szükséges feltétele az üdvösség elérésének; ez érdemnek számít. Mint ismeretes, Erasmus célja az volt, hogy oktatás és etika által reformálja az egyházat. Az emberi gondolkodás és cselekvés volt fáradozásainak középpontjában, és programjának előfeltétele volt, hogy az embernek szabadságot és akaratot kelljen tulajdonítania céljainak eléréséhez.

Luther Márton erőteljesen ellene mondott ennek a szándéknak. Erasmusnak válaszolva *De servo arbitrio* című írásában (1525) szerinte Erasmus az emberi akaratszabadságról szóló vitával azt az alapvető kérdést tette fel, hogy mi az ember szerepe üdvösségre jutásában.²⁰ Luther kategorikusan megállapítja, hogy az akaratszabadság nem az ember, hanem Isten dolga.²¹ Ezenfelül Luther felismeri, hogy a bűnbe esett ember nem önszántából fordulhat

¹⁷ Augustin: *De spiritu et littera* XIII.23.

¹⁸ Augustin: *De spiritu et littera* XIII.23.

¹⁹ Erasmus. *De libero arbitrio* IIIc.12; 155.

²⁰ Luther. *De servo arbitrio*, WA 18, 786,26-31 Magyarul: Luther Márton: A szolgálai akarat (ford.: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön, Weltler Sándor) 265.

²¹ Luther. *De servo arbitrio*, WA 18, 636,27-32. Magyarul: Luther Márton: A szolgálai akarat (ford.: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön, Weltler Sándor) 58 k.

Istenhez, hanem megtérése a kegyelem hatása és végső soron Isten kiválasztó tanácsvégzése, amelyen az ember üdvössége alapszik.²² Luther szabad akaratot tulajdonít az embernek azokban a dolgokban, amelyek az ember alatt vannak, azaz a világ tekintetében, bár Isten ezekben is (az ember által) működik. Az utóbbi azonban azt jelenti, hogy az ember a világi cselekvésben szabadon és kezdeményezően működhet, Isten működésének külső determinációja nélkül.

Ágostontól eltérően Luthernek sikerül, hogy a keresztyén ember cselekvését a hit gyümölcseként mutassa be. A keresztyén szabadság szemlélete az, hogy a keresztyén ember Istent megismerve, törvényére hallgatva és az evangéliumban bízva Krisztussal egy lett, és e magatartása által szabadon cselekszik.²³ A hitet hordozó megismerés és az Isten parancsának megfelelni kívánó akarat teremti meg a mozgásteret a keresztyén számára a helyes cselekvéshez. A szabadságot az is kiterjeszti, hogy a keresztyén cselekvése nem a viszonyosság rendjén belül zajlik, hanem a kegyelem rendjében. Luther számára a szabadság elsősorban szabadság a törvénytől, Isten követelésétől, vagyis hogy a jót a jutalomért kelljen tenni. – Kálvin az eleve elrendelésről szóló tanításában Luthert és mindenekelőtt Ágostont követi, anélkül, hogy eközben problémás spekulációkba bonyolódna.

Míg az ember a felvilágosodás előtt egy vallási-politikai egység tagja volt, az egyház és az állam szoros kapcsolatban állt egymással, és az ember mind polgári, mind pedig egyházi létét szoros kapcsolatban látta, a felvilágosodás megtörte ezt az egységet. A szabadság ettől kezdve politikai téma lett, mégpedig attól függetlenül, hogy az egyház mit tanított az emberről. Azt látva, hogy az igazságnak az egyház által igényelt birtoklása dogmatikai viszályokhoz és vallási indíttatású háborúkhoz vezetett, a gondolkodás afelé fordult, hogy az ember az ész erői folytán olyan állam megalkotására képes, amely nem az igazságra, hanem a szabadságra épül. Az állam és az egyház jogi elválasztásáig persze még hosszabb időnek kellett eltelnie. A modern demokratikus alkotmányok azzal számolnak, hogy az állam visszavonul az igazság meghatározásától, és a szabadságra alapítja az együttélést. Ez a szabadság mindenekelőtt hitbeli, vallás- és világnézeti szabadság, az ismert demokratikus szabadságjogok mellett. Ezzel magánüggévé lett a különleges keresztyén szabadság.

A filozófia a felvilágosodás óta számtalan megfontolással szolgált a szabadság meghatározásához, anélkül, hogy megtalálta volna a közös nevezőt.²⁴ Leginkább az a meghatározás találó, hogy a szabadság a külső kényszer hiányában áll fenn, és hogy egy esemény nem véletlen.²⁵ Abban is konszenzus van, hogy a szubjektív szabadság határa az embertárs jogánál húzódik, és azt nem károsíthatja.

2.4 A modern kor

Mindeközben nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy filozófiai részről a determinista gondolkodás folyamatos áramlatával találkozunk. Gondoljunk például Descartes-ra és Kantra. Descartes nem tud választ adni arra a kérdésre, hogyan hat a *res cogitans*, a szellemi dimenzió a *res extensára*, az ember anyagi oldalára – ez a tipikus test-lélek probléma. Kant számára a szabadság csak egy eszme, amely *per se* nem bizonyítható. Transzcendentális, az emberi

²² Luther. *De servo arbitrio*, WA 18, 636,27-32. Magyarul: Luther Márton: A szolgálai akarat (ford.: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön, Weltler Sándor) 260 k.

²³ Vö. Kaiser: *Auf dem Weg zur Reformation*, 42-57.

²⁴ Vgl. Spaemann. „Freiheit IV“ HWPh 2,1088-1098.

²⁵ Pauen: „Illusion Freiheit? Wieviel Spielraum bleibt in einer naturgesetzlich bestimmten Welt?“ in: Vogelsang/Hoppe, *Ohne Hirn ist alles nichts*, S. 45-61.

szellemben létezik, de hatása a világra problematikus, aminek következtében Kant egyedül a jóakaratot tekinti a legmagasabbnak az emberben.²⁶ Julien Offray de la Mettrie (1709-1750), bevallottan materialista a *L'homme Machine* (Az embergép) című művében 1748-ban világossá tette, hogy az embert minden tekintetben földi, evilági tényezők által meghatározottnak látja. Bár társadalmi szabadságot igényelt gondolkodása számára, mégis a szabadság valójában illúzió. Egészen hasonló értelemben érvel a bécsi zoológus Franz Wuketits. Szintén vallja, hogy az ember nagyon is komplex tudattal rendelkezik, amely megengedi neki, hogy szabadon válasszon.²⁷ A szabad akarat illúziója az evolúció folyamán fejlődött, mert hasznos, de egy materialista világnézet keretében nem lehetséges valódi szabadság. Ez a szemlélet egyúttal minden morált illúzióként leminősít, ezzel az akaratszabadság eszméjét is.²⁸ Egyetlen ember sem vonhatja ki magát génjei, a neurokémia és a hormonok befolyása alól, akkor sem, ha ez a felelősség teljes feladását jelentené.²⁹ Ennek nyomán tehát valójában nincsen bűnös cselekvés, hanem csak társadalmi normák megsértésére kerül sor.³⁰ Wuketits álláspontjának példáján láthatóvá lesz, hogy milyen következményei vannak materialista és ateista világnézetnek: újra kellene gondolni az igazságszolgáltatás, a gazdaságot és a kultúrát.

3. Szabadság a posztmodern feltételei között

A keresztyén igazság elvesztése oda vezetett, hogy a posztmodern ember elveszítette a meglévő jóban, a szellemi dimenzióban, az emberben lévő, a cselekvést irányító émben, és alapvetően az Istenben való hitet. Konszenzussá lett, hogy az etikai értékek nem megalapozhatók, még az állandóan emlegetett emberi jogok sem.³¹ A jót azután világon belül határozzák meg, mint béke, igazságosság, teremtett világ megőrzése. Ezek az értékek azonban nélkülözik a teológiai megalapozást, és észrevétlenül az ideológiák értelmezési fennhatósága alá kerülnek. A szabadságot azután ténylegesen önrendelkezésként definiálják, valahogy az ember libidója irányultságának értelmében. Az önrendelkezés sugallja a szabadságot. Az érzelmileg stimuláló élményről gondolja azt a posztmodern ember, hogy benne találkozik a valósággal, és valami olyasmit él át mint az igazság. Ez Herbert Marcuse szabadságfogalmának felel meg, aki lényegében úgy határozta meg a szabadságot mint megszabadulást az ész diktátumától és a valósághoz kötöttségtől egy szabad, játékos kapcsolatra a valósággal és túl a létért való küzdelmen.³² – Az önrendelkezésnek ezt a fajtáját valósította meg a hippy-mozgalom, amely az általa megvetett ipari jóléti társadalom anyagi feleslegéből élt. – Ma túlteszi magát a teremtésményi adottságokon, amennyiben például megöli a meg nem született életet, ha a csecsemő szembemegy az anya elképzeléseivel; tagadja a férfi és nő közötti különbséget, amennyiben társadalmi konstrukciónak jelenti ki őket, és megadja azt a jogot az embernek, hogy férfiként, nőként vagy „egyéb” nemüként kívánhat élni. Úgy tűnik, hogy a filozófiai konstruktivizmusnál ennyire előtérbe került a teremtettől, a meglévőtől vagy a tényszerűtől való emancipáció legitimálása.³³

A keresztyén értékek elvesztésének további következménye, hogy egész társadalmakat és államokat sújthat a tájékozódási képesség elvesztése, és kerülhetnek függésbe ideológiailag

²⁶ Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Werke 6, 18.84-86. Magyarul: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája* (ford.: Berényi Gábor). 59 k. és kül. 81 kk.

²⁷ Wuketits: *Der freie Wille. Die Evolution einer Illusion*, S. 153.

²⁸ Wuketits: *Der freie Wille. Die Evolution einer Illusion*, S. 128.

²⁹ Wuketits: *Der freie Wille. Die Evolution einer Illusion*, S. 130.

³⁰ Wuketits: *Der freie Wille. Die Evolution einer Illusion*, S. 143.

³¹ Kaiser: *Christliche Ethik I*, 54-55.

³² Marcuse: *Triebstruktur und Gesellschaft*, 191-194.

³³ Degele: *Gender/Queer Studies*, S. 92-93.

meghatározott propagandától a XX. századi ismert szocialista diktatúrákig menően, amelyek a szabadság, egyenlőség, testvériség nevében a szabadsághiány és az embertelenség legmagasabb fokát mutatták, továbbá példátlan háborúk és indokolatlan erőszak tört ki. Jelenleg a politikai korrektség igényli a szellemi-kulturális normativitást, és lép a korábbi – így a keresztyén – iránymutatások helyébe.

A keresztyén igazság elvesztése, vagyis egy nem naturalista, teremtés-teológiaiilag megalapozott szemléleté, a bűn valósága és a Krisztusban megváltás szemléleté – újra a teremtés mitizálásához és a pogányságba visszaeséshez vezet. A nemkeresztyén vallásosság újra terjed, akár a libido kultúrájának, akár a félelem kultúrájának formájában, mely utóbbinál az a félelem jellemzi a kapcsolatot a teremtett valósággal, hogy valami veszélyeset vagy károsat csinálunk. Az áldozat eszközeit készenlétbe kell helyezni azért, hogy megszüntessék a félelmet, vagy könnyítsenek a lelkiismereten. Ha egy római parasztnak számos istenséget (*numina*) kellett szántás előtt megszelídítenie, a modern pogány megfelelő pénzt fizet, hogy kiegyenlítse állítólag klímakárosító széndioxid-kibocsátását az áramtermelésnél vagy az utazásnál, és így könnyítsen lelkiismeretén. A teremtés Isten parancsolatainak keretében történő használata ilyen világnézeti adottságok között már nem lehetséges.

4. Miféle szabadság?

Szabadság nem lehetséges a teremtett valóság adottságain túl. Az ember maga is teremtmény, és lélekben nem találhatja ki magát újra. A szabadság nem jelentheti azt, hogy az ember a tényszerűt (szellemi, társadalmi) konstrukcióként kezeli. A férfi és női lét olyan adottság, amelyen az ember nem teheti túl magát, akkor sem, ha szeretné. A szabadság tehát nem állhat fenn abban a formában, hogy az ember mint egyfajta démiurgosz a világot és önmagát a saját képére újjáalakítja, és ezzel a képpel, hazug *eidosszal*³⁴ él, hanem csak az adottak elfogadásával és a teremtettséggel való összhangban. Az igazság, vagyis a ténylegessel összhangban lévő gondolkodás, beszéd és cselekvés már ebben az összefüggésben megszabadít. Így látva az igazság és a szabadság szoros kapcsolatban van egymással, míg a hazugság (az ideológia, a hamis gondolat vagy a hamis kijelentés) minden nyilvánvalóval szemben megkötözi az embert, aki így a valóság ellenére gondolkodik és cselekszik.

A szabadság továbbá nem lehetséges Isten parancsolatai nélkül, amelyek megmutatják az embernek, hogyan bánjon helyesen a teremtett valósággal. Ha ezt filozófiailag látnánk, akkor itt a jó ideájáról lenne szó számunkra. Itt csak Isten törvényének politikai használatáról kell beszélnünk.³⁵ Az ember lényéhez tartozik, hogy nem csupán használja, hanem időnként vagy notóriusan kihasználja a teremtettséget. A megrögzött bűnös életnek egészen különböző formái lehetnek: a teremtettséggel való megfelelő bánásmód megtagadása ide vonatkozó ismert dolgokkal, mint lustaság, házasságtörés, gyilkosság vagy halált okozó testi sértés, lopás, lopás, hazugság, csalás vagy a legkülönbébb szenvedélyek. Mindezek a cselekedetek annyira megbilincselhetik az embert, hogy többé már nem szabad, hanem rendszeresen egyikből a másikba esik. Mivel a nyugati társadalmakban viszonylag magas a bűnelkövetés küszöbe, ezért Isten parancsolatainak ilyen-olyan áthágása ellenére fenntartható valamiféle túrhető polgári lét. Az ember teremtettségbeli képességeire továbbá a tapasztalati valóságra utalva jogos az állítás, hogy az ember alapvetően szabad a hatályos joggal összhangban lévő cselekvésre, és hogy az Isten parancsolatainak tájékoztató jog bizonyos fokig véd a rossztól, és nagy mozgásteret hoz létre, amelyet hittel és hűséggel lehet megtölteni.

³⁴ Vö. Kaiser: *Theos oder Eidos*

³⁵ Ld. Kaiser: *Christliche Ethik I*, 89-97.

Az Isten előtti szabadság nem áll fenn addig, amíg az ember kitart bűnében, és megtagadja az evangéliumban való hitet. Kisebb-nagyobb mértékben ösztöneinek, téves világnézetének vagy kedvenc bűneinek foglya marad. Krisztus ezzel szemben így szól: „Ha tehát a Fiú megszabadít titeket, valóban szabadok lesztek.” (Jn 8,36) Ez a szabadság nincs az ember hatalmában, hanem Isten ajándéka, ahogyan Ágoston és a reformátorok helyesen látták. Az a szabadság, amelyről Krisztus beszél, elsősorban az, amely az embernek az evangéliumban való hitében létezik, a felmentés a kegyelemből való megigazulás formájában. Hit által és szabad meggyőződésből azonban lemond a bűnös életről, és szeretetet tanúsít felebarátja iránt. Ennek a szabadságnak annyiban politikai vetülete is van, ami a keresztyén ember cselekvését illeti a világban, hogy cselekvése látható, következésképpen érzékelhető a társadalom számára.

Fordította: Dr. Szentpétery Péter

IRODALOM

- Ahn, G. :“Schicksal I. Religionswissenschaftlich“, in: *Religion in Geschichte und Gegenwart*⁴, 7,884-885.
- Augustin, A.: *Confessiones*. <https://augustinus.it/latino/confessioni/index.htm> (2020. 8. 20.)
Magyarul: Ágoston: Vallomások (ford.: Városi István). Budapest: Gondolat, 1982.
- Augustin, A.: *De libero arbitrio*. http://www.augustinus.it/latino/libero_arbitrio/index2.htm
(2020. 8. 20.. Magyarul: *Szent Ágoston a boldog életről és a szabad akaratról* (ford.: Tari Ibolya). Budapest: Európa, 1989.
- Augustin, A. : *De gratia et libero arbitrio*.
https://www.augustinus.it/latino/grazia_libero_arbitrio/index.htm (20.8.2020.)
- Augustin, A.: *De spiritu et littera*. https://www.augustinus.it/latino/spirito_littera/index.htm
(2020.8. 20.)
- Augustin, A.: *Enchiridion / Das Handbüchlein [De fide, spe et charitate]*. Paderborn: Schöningh, 1984.
- Barnabasbrief, in: *Die Apostolischen Väter. Bibliothek der Kirchenväter*, 1. Reihe, Band 35. München: Kösel, 1918. <https://bkv.unifr.ch/works/103/versions/418> (2020. 8. 20.)
Magyarul: Barnabás levele (ford.: Vanyó László). In: *Apostoli atyák* (szerk.: Vanyó László). *Ókeresztény írók III*. Budapest: Szent István Társulat, 1988, 221-245. (244.)
- Degele, N.: *Gender/Queer Studies. Eine Einführung*. Paderborn: W. Fink, 2008.
- de la Mettrie, J.O. : *L’homme machine*. Leiden, 1748.
- Erasmus, D.: *De libero arbitrio diatribe sive collatio. Ausgewählte Schriften*, hg. v. W. Welzig. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1969, 1-195.
- Háris, Sz.: *Szabad-e az ember? Az emberi akarat a reformáció, a humanizmus és a neurobiológiai determinizmus megítélése szerint*. Theol. Diss., Komárno, 2015.
- Jenkins, E.L.: *Free to Say No? Free Will and Augustine’s Evolving Doctrines of Grace and Election*. Cambridge: James Clark, 2012.
- Justin der Märtyrer: Erste Apologie, in: *Frühchristliche Apologeten und Märtyrerakten* Band I. Bibliothek der Kirchenväter, 1. Reihe, Band 12. München: Kösel, 1913. <https://bkv.unifr.ch/works/41/versions/53> (2020.8. 20.) Magyarul: Jusztyinosz: I. Apológia (ford.: Vanyó László). In: *A II. századi görög apologéták* (szerk.: Vanyó László). *Ókeresztény írók VIII*. Budapest: Szent István Társulat, 1984, 64-119.
- Kaiser, B.: *Auf dem Weg zur Reformation. Studien zur Theologie Martin Luthers*. Nürnberg: VTR, 2016.
- Kaiser, B.: *Christliche Ethik. Vom Leben in einer gefallenen Welt*. Nürnberg: VTR, 2014.
- Kaiser, B.: *Theos oder Eidos. Das jüdisch-christliche Verständnis Gottes und die heidnisch-philosophische Götter- und Ideenwelt*. (2018) <http://www.irt-ggmbh.de/?ngt=w7e2c0a0e2c24d206902712334611817> (2020. 8. 20.)
- Kant, I.: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, in: Kant. *Werke* Band 6, *Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1983. Magyarul: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája* (ford.: Berényi Gábor). Budapest: Gondolat, 1991.
- Luther, M.: *De servo arbitrio*. Weimarer Ausgabe Bd. 18, 600-787 Graz: Akadem. Druck- und Verlagsanstalt, 1964. Magyarul: Luther Márton: *A szolgálai akarat* (ford.: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön, Weltler Sándor) Budapest: Magyarországi Luther Szövetség²2006.
- Marcuse, H.: *Triebstruktur und Gesellschaft. Ein philosophischer Beitrag zu Sigmund Freud* (1955). Frankfurt: Suhrkamp, 1979.
- Michaels, A.: „Angst/Furcht I. Religionswissenschaftlich“, in: *Religion in Geschichte und Gegenwart*⁴, 1,496.

- Pauen, M.: „Illusion Freiheit? Wieviel Spielraum bleibt in einer naturgesetzlich bestimmten Welt?“ in: Vogelsang, F./Hoppe, Chr. (Hg.), *Ohne Hirn ist alles nichts. Impulse für eine Neuroethik*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2008, S. 45-61.
- Spaemann, R.: „Freiheit IV“, in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 2, 1088-1098.
- Warnach: „Freiheit I und II“, in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie* Bd. 2, 1064-1083.
- Wuketis, F.: *Der freie Wille. Die Evolution einer Illusion*. 2. Aufl., Stuttgart: Hirzel, 2008.